

УДК 343.17

О. М. Овчаренко, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Стаття присвячена вивченню міжнародно-правових актів, які регламентують стандарти функціонування органів кримінальної юстиції.

Ключові слова: органи кримінальної юстиції, права людини, Європейський суд з прав людини, Рада Європи, Генеральна Асамблея ООН.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Виконання обов'язків, передбачених міжнародними угодами, є важливою складовою формування позитивного іміджу України на міжнародній арені й побудови правової та демократичної держави. У світлі триваючої реформи судових та правоохоронних органів *актуальним* є вивчення міжнародно-правових стандартів функціонування органів кримінальної юстиції.

Починаючи із середини ХХ ст. засади організації та функціонування органів кримінальної юстиції неодмінно знаходили своє відбиття в міжнародно-правових актах про права людини. Особливістю цих норм є те, що вони здебільшого акцентують увагу на проблемах справедливого судового розгляду, стандартах належного судочинства та процесуальних гарантіях недопущення незаконного позбавлення особи свободи. Якщо стандарти організації судових органів набули широкого висвітлення у науковій юридичній літературі¹, то проблематика функціонування органів кримі-

¹ Назаров І. В. Судові системи країн ЄС та України: генезис та порівняння : монографія / І. В. Назаров. – Х. : Фінн, 2011; Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012.

нальної юстиції є недостатньо дослідженою. Отже, **метою** нашого дослідження є узагальнення змісту міжнародних актів, присвячених різноманітним аспектам діяльності органів кримінальної юстиції.

Історично першим міжнародним актом, який закріплює це право, є *Загальна декларація прав людини* 1948 р., яка встановлює: «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом» (ст. 8). Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання (ст. 9). За ст. 10 цього документа кожна людина для визначення її прав та обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом¹.

У подальшому ця конструкція була розвинена у ст. 14 *Міжнародного пакту про громадянські й політичні права* 1966 р., згідно з якою кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Для забезпечення реалізації права на судовий захист Пакт передбачає низку гарантій: а) рівність усіх перед судами і трибуналами (п. 1 ст. 14); б) обов'язок кожної держави-учасниці забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть якщо порушення було допущено особами, які діяли в офіційному статусі (п. 3а ст. 2); в) обов'язок кожної особи-учасниці забезпечити застосування компетентними органами влади відповідних засобів правового захисту (п. 3с ст. 2)².

¹ Всеобщая декларация прав человека 1948 г. // Международные документы по правам человека. – Харьков : РИФ «Арсин, ЛТД», 2000. – С. 6–12.

² Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г. : ратифиц. Указом Президиума Верхов. Совета УССР от 19 окт. 1973 г. № 2148-VIII // Международные документы по правам человека. – Харьков : РИФ «Арсин, ЛТД», 2000. – С. 64–85.

Низку положень щодо права на справедливий судовий розгляд містять *Конвенція про права дитини* 1989 р. (статті 12, 37, 40)¹; *Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх* (Пекінські правила), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 40/33²; *Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації* (статті 5, 6)³; *Конвенція про статус біженців* (ст. 16)⁴. Ці міжнародні правові акти визначають спеціальне право на судовий захист щодо суб'єкта, який звертається за ним (дитина, неповнолітній, особа, стосовно якої вчинено акт расової дискримінації, біженець). Суд у цих документах постає незалежним, неупередженим, створеним на підставі закону, професійним.

Важливе значення для визначення принципів організації і функціонування органів кримінальної юстиції, зокрема судових органів влади, відіграють резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Це акти так званого «м'якого права» ООН універсального характеру, які не мають імперативного впливу, однак є важливими для створення загальних передумов демократичного розвитку державності, адже вони акумулюють найкращий світовий досвід. Їх положення набувають нормативного характеру для органів кримінальної юстиції конкретної країни з моменту інкорпорації їх до національного законодавства.

В *Основних принципах незалежності судових органів*, схвалених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р., визначені основні засади функціонування судової гілки влади. До них у цьому документі віднесені: неприпустимість неправомірного та несанкціонованого втручання в процес правосуддя з боку інших органів та осіб; виключно судовий перегляд рішень будь-якого суду;

¹ Конвенция о правах ребенка 1989 г. // Ведомости Съезда нар. депутатов СССР и Верхов. Совета СССР. – 1990. – № 45. – С. 955.

² Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми : навч. посіб. / Г. М. Омеляненко. – К. : Атіка, 2002. – С. 75–102.

³ Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации от 7 марта 1966 г. // Ведомости Верхов. Совета СССР. – 1969. – № 25. – С. 128–148.

⁴ Правова регламентація статусу біженців і осіб, які шукають притулку : навч. посіб. / за заг. ред. М. Ю. Черкеса, С. А. Погрібного. – О. : Латстар, 2002. – С. 119–139.

гарантована державою незалежність судових органів, у тому числі шляхом закріплення цього принципу в конституції або законах країни; обов'язок державних та інших установ поважати і дотримуватися незалежності судових органів та інші принципи¹.

Важливе значення в установленні стандартів діяльності органів кримінальної юстиції має *Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку*, схвалений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. Статті 1, 2 і 8 містять загальні правила поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, згідно з якими ці особи при виконанні своїх обов'язків мають поважати та захищати людську гідність, права людини, поважати закон і Кодекс, а також, використовуючи свої можливості, запобігати та припиняти порушення закону. В інших статтях визначені конкретні обов'язки цих осіб та заборонні норми щодо їх поведінки. Зокрема, Кодекс забороняє застосування тортур або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження та покарання (ст. 5). Установлено, що сила може бути застосована цими особами лише в разі крайньої необхідності і настільки, наскільки це необхідно для виконання їхніх службових обов'язків (ст. 3)².

При характеристиці універсальних стандартів організації та функціонування органів юстиції варто відзначити *Керівні принципи стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування*, 1990 р., прийняті VIII Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками 27 серпня – 7 вересня 1990 р. Як зазначає А. В. Лапкін, цей документ був розроблений спеціально для обвинувачів, має впроваджуватися у національні законодавства і доводитися до відома прокурорів³.

¹ Основные принципы независимости судебных органов, утвержденные резолюциями ГА ООН от 29 ноября 1985 г. № 40/32 и от 13 декабря 1985 г. № 40/146 // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : Норма, 2000. – С. 168–170.

² Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка [Электронный ресурс] : утв. Резолюцией № 34/169 Ген. Ассамблеи ООН от 17 дек. 1979 г. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282. – Загл. с экрана.

³ Лапкін А. В. Правові основи прокурорської діяльності : наук.-практ. по-сіб. / А. В. Лапкін. – 2-ге вид., змінене і допов. – Х. : Право, 2013. – С. 11.

Варто відзначити, що більшість із положень процитованих вище актів Генеральної Асамблеї ООН втілені в чинному українському законодавстві, однак пріоритетним завданням є практичне застосування цих норм.

Не менш важливими з огляду на предмет нашого дослідження є *регіональні міжнародно-правові акти*. Двадцять шостого вересня 1995 р. Парламентська асамблея РЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи (Висновок Парламентської асамблеї (ПА) РЄ № 190 (1995))¹. У цьому документі було надано низку рекомендацій Україні щодо приєднання до загальноєвропейських документів та удосконалення вітчизняного законодавства (зокрема, Україні було рекомендовано вдосконалити законодавство про судоустрій та прокуратуру, розробити нові конституцію та процесуальне законодавство, скасувати смертну кару як вид кримінального покарання, здійснити гуманізацію системи кримінальної юстиції тощо)². Тридцять першого жовтня 1995 р. Парламентом було ухвалено Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи»³, що поклало на нашу державу низку міжнародно-правових зобов'язань. Відповідно до ст. 3 указанного Статуту кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією, а також повинен відверто та ефективно співпрацювати в досягненні мети Ради⁴. Це зумовлює важливість актів Ради Європи для організації та функціонування вітчизняних органів кримінальної юстиції.

¹ Співробітництво між Україною та Радою Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe/cooperation>. – Заголовок з екрана.

² Висновок № 190 (1995) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_590/print1361301029236579. – Заголовок з екрана.

³ Про приєднання України до Статуту Ради Європи : Закон України від 31 жовт. 1995 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 38. – Ст. 287.

⁴ Статут Ради Європи від 5 травня 1949 р. // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 26. – Ст. 1733.

Комітетом міністрів РЄ було прийнято пакет резолюцій і рекомендацій з питань забезпечення незалежного та ефективного правосуддя. Це резолюції *«Про юридичну допомогу та консультації»*, *«Про юридичну допомогу в цивільних, торгових та адміністративних справах»*; рекомендації *«Про ефективний доступ до закону та правосуддя для малозабезпечених осіб»*, *«Про заходи щодо недопущення та скорочення надмірного робочого навантаження на суддів»*, *«Про шляхи забезпечення доступу до правосуддя»*, *«Про принципи цивільного судочинства, спрямовані на вдосконалення судової системи»*, *«Про введення в дію та удосконалення функціонування систем і процедур оскарження з цивільних і торговельних справ»*, *«Про відбір, обробку, надання й архівацію судових рішень в правових інформаційно-пошукових системах»*, *«Про становище потерпілого у кримінальному праві і кримінальному процесі»*, *«Про спрощення кримінального судочинства»*, *«Про спрощення управління системою кримінального правосуддя»*¹, *«Щодо суддів: незалежність, дієвість й обов'язки»*², *«Про альтернативи судовому розгляду спорів між органами виконавчої влади і приватними особами»*³.

Наведені міжнародні правові акти мають рекомендаційний характер, проте з урахуванням авторитету Ради Європи принципи, які в них закладені, стали загальноприйнятими в Європі цінностями, що мають бути критеріями оцінки організації органів кримінальної юстиції та суду в країнах – членах РЄ, напрямами, за якими повинні реформуватися відповідні інститути. Ці акти дозволяють вирізнити такі критерії належного судочинства: 1) обов'язок держави забезпечити надання адвокатом високопрофесійної правової допомоги особам, які через скрутний матері-

¹ Организация и деятельность адвокатуры в России / сост. В. М. Ануфриев, С. Н. Гаврилов. – М. : Юриспруденция, 2001. – С. 271–313.

² Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс] : Рекомендація № R (94) 12 Ком. міністрів Ради Європи від 17 листоп. 2010 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38. – Заголовок з екрана.

³ Об альтернативах судебному рассмотрению споров между органами исполнительной власти и частными лицами : Рекомендация № R (2001) 9 Ком. министров Совета Европы от 5 сент. 2001 г. // Конституц. право: Восточноевроп. обозрение. – 2002. – № 3 (40). – С. 111–113.

альний стан не в змозі її самостійно оплатити; 2) інформування громадськості про місце знаходження й компетенцію судів, а також про порядок звернення до суду для захисту своїх інтересів у судовому порядку; 3) застосування в розумних межах спрощених судових процедур; 4) вжиття заходів щодо максимального скорочення строків винесення судових рішень (у тому числі на досудових стадіях кримінального процесу) й активна роль суду в цьому; 5) скорочення або анулювання судових витрат, якщо вони стають перешкодою для доступу до правосуддя; 6) вжиття заходів, спрямованих на усунення зловживань правом особи на звернення до суду; 7) забезпечення судових органів найсучаснішими технічними засобами; 8) забезпечення доступу потерпілого до правосуддя; 9) використання несудових (альтернативних) засобів розв'язання правових конфліктів із поступовим зменшенням завдань, не пов'язаних із вирішенням спору про право, які покладаються на суд; 10) установа обмежень оскарження судових рішень, у тому числі усунення зловживань правом на оскарження; 11) створення сучасних автоматизованих систем зберігання судових рішень із забезпеченням належного доступу до них; 12) вжиття заходів, спрямованих на підвищення ефективності управління робочим навантаженням, фінансами, інфраструктурою, людськими ресурсами й засобами зв'язку в судовій системі; 13) гарантії незалежності суддів при відправленні правосуддя.

Варто відзначити також, що Парламентська асамблея Ради Європи на підставі вивчення національної практики імплементації європейських стандартів та виконання зобов'язань нашої країни періодично видає резолюції, які стосуються стану демократії в Україні або окремих аспектів функціонування демократичних інституцій. Приміром, у січні 2012 р. ПАРЕ ухвалила Резолюцію № 1755 «Функціонування демократичних інститутів в Україні», в якій різко засудила судові процеси проти экс-урядовців, які були розпочаті на той час вітчизняними судовими та правоохоронними органами, а також підкреслила необхідність здійснити системні реформи у сфері кримінального судочинства, забезпечення незалежності суддів та удосконалення виборчого законодавства¹.

¹ Функціонування демократичних інституцій в Україні [Електронний ресурс] : Резолюція ПАРЕ від 26 січ. 2012 р. № 1755 (2010). – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/10/6/5451629/>. – Заголовок з екрана.

Ці акти, як і більшість інших документів Ради Європи, мають рекомендаційний характер, однак, безумовно, містять елементи політичної відповідальності держави на міжнародному рівні. Виконання резолюцій ПАРЄ – обов'язок України, який впливає з її членства в цій міжнародній організації. Варто пам'ятати, що згідно зі ст. 8 Статуту Ради Європи будь-який член Ради Європи, який грубо порушив ст. 3 (*що визначає зобов'язання членів цієї організації*), може бути тимчасово позбавлений права представництва і Комітет міністрів може попросити його вийти з Ради. Якщо такий член Ради не виконує це прохання, Комітет може прийняти рішення про припинення його членства в Раді починаючи з дати, яку може визначити Комітет. Отже, у Раді Європи існують механізми притягнення країни-члена до відповідальності в разі грубого порушення стандартів демократії та верховенства права.

Відповідно до Указу Президента України від 12 січня 2011 р. затверджено План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи. Низка цих заходів безпосередньо стосується функціонування органів кримінальної юстиції¹. Згідно з Указом Президента «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 березня 2013 р. «Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України»» № 127/2013 Міністерству юстиції України рекомендовано вживати разом із заінтересованими центральними органами виконавчої влади заходів щодо забезпечення належного виконання в Україні рішень Європейського суду з прав людини, упровадження рекомендацій Ради Європи стосовно умов відбування покарання засудженими, надання їм медичної допомоги².

Серед регіональних документів міжнародного характеру особливе місце посідають *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод* 1950 р. й *рішення Європейського суду з прав*

¹ Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи : Указ Президента України від 12 січ. 2011 р. № 24/2011 // Офіц. вісн. Президента України. – 2011. – № 2. – Ст. 185.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 березня 2013 р. «Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12 берез. 2013 р. № 127/2013. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15520.html>. – Заголовок з екрана.

людини (далі – Євросуд або Суд). На думку більшості дослідників, Конвенція встановлює не лише найбільш вдалу світову систему норм міжнародного захисту прав особи, а й одну з найбільш досконалих форм міжнародної юридичної процедури¹. Держави, які ратифікують Конвенцію, автоматично беруть на себе подвійне зобов'язання. По-перше, вони повинні забезпечити, щоб їхнє внутрішнє законодавство було приведено у відповідність до положень Конвенції. По-друге, держави, що ратифікують Конвенцію, повинні виправити будь-які порушення тих основних прав і свобод, які захищає Конвенція².

Конвенція спрямована на захист основних фундаментальних прав і свобод людини, як-от: право на життя (ст. 2), заборона катування (ст. 3), заборона рабства і примусової праці (ст. 4), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 6), право на справедливий суд (ст. 6), ніякого покарання без закону (ст. 7), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), свобода думки, совісті та релігії (ст. 9), свобода вираження поглядів (ст. 10), свобода зібрань та об'єднання (ст. 11), право на шлюб (ст. 12), право на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13), заборона дискримінації (ст. 14)³. Окрім того, протоколи до Конвенції передбачають захист прав власності, на освіту, на вільні вибори (Протокол № 1); заборону ув'язнення за борг, свободу пересування, заборону вислання громадянина та колективного вислання іноземців (Протокол № 4); скасування смертної кари як виду кримінального покарання (Протокол № 6); процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців, право на оскарження в кримінальних справах, відшкодування в разі

¹ Моул Н. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6: Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии / Н. Моул, К. Харби, Л. Б. Алексеева. – М. : Рос. акад. правосудия, 2001. – С. 7.

² Гом'ен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Д. Гом'ен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : Изд-во МНИМП, 1998. – С. 13.

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. // Голос України. – 2001. – № 3 (2503); Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 11 лип. 1997 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

судової помилки, право не бути притягненим до суду або покараним двічі (Протокол № 7)¹.

Указаний документ має свої особливості. По-перше, норми Конвенції досить абстрактні й містять низку оціночних понять². По-друге, роз'яснення її положень здійснює Європейський суд з прав людини (до набуття чинності Протоколом № 11 від 1 листопада 1998 р.). Рішення Суду є обов'язковими для країни, проти якої вони ухвалені (ч. 1 ст. 46). Водночас іншим країнам – учасникам Конвенції, яких рішення безпосередньо не стосуються, належить ураховувати їх у своїх правових системах. За практикою, що склалася в Європі, ці рішення досить часто стають підставою для зміни національного законодавства, яке не відповідає нормам Конвенції³.

Статистика Євросуду щодо звернень українців за захистом своїх прав має стійку тенденцію до збільшення. З кожним роком Суд виносить все більшу кількість рішень по суті у справах проти України: якщо у 2002 р. Судом було ухвалено 1 рішення по суті, у 2003 р. – 8 таких рішень, то у 2004 р. – 14, у 2005 р. – вже 120. У 2010 р. Судом було постановлено 109 рішень по суті проти України, у 2011 р. – 105, у 2012 р. – 71 відповідне рішення. З 2002 по 2012 р. Україна програла 908 справ у цьому Суді. Із загальної кількості порушень Україною Конвенції 802 – це визнані Судом порушення права особи на справедливий суд, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції; 157 – це порушення права на свободу та особисту недоторканність, визначену ст. 5 Конвенції; 137 – це порушення заборони катування, визначеної ст. 3 цього документа. Заяви проти України, які розглядає Суд, здебільшого стосуються порушень таких прав: право на свободу та особисту недоторканність, у тому числі застосування тортур на досудовому слідстві, неправомірне

¹ Протоколи до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004. – Заголовок з екрана.

² Шило О. Г. Рішення Європейського Суду з прав людини як джерело кримінально-процесуального права України / О. Г. Шило // Конституція України – основа модернізації держави і суспільства : матеріали наук. конф. (21–22 черв. 2001 р., м. Харків). – Х. : Право, 2001. – С. 361–363.

³ Гом'єн Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Д. Гом'єн, Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : Изд-во МНИМП, 1998. – С. 366–370.

тримання особи під вартою; право на мирне володіння своїм майном; право на справедливий судовий розгляд у частині права на виконання рішення суду (передусім щодо виплати заборгованості по заробітній платі, пенсіям), перевищення розумних строків розгляду справ судами. Така статистика свідчить про потребу вжиття системних заходів на державному рівні для покращення ситуації¹.

Усі ці дані свідчать про те, що Євросуд фактично став продовженням національної судової системи. І хоча Євросуд не має права змінювати рішення національних органів, в яких містяться порушення взятих Україною зобов'язань, такі можливості передбачає чинне процесуальне законодавство. Згідно з ч. 2 ст. 355 ЦПК України у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом заявник отримує право подати заяву про перегляд судового рішення до Верховного Суду України. Верховний Суд України розглядає відповідне клопотання, може відмовити в його задоволенні або задовольнити його повністю або частково. У такому разі справа передається на новий розгляд до суду касаційної інстанції (ст. 360⁴ ЦПК України)². Аналогічні норми містяться і в інших процесуальних кодексах. Метою судового перегляду справи на національному рівні є відновлення, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*)³.

Обов'язок держави вживати заходи загального характеру після встановлення порушень норм Конвенції закріплено також у Резо-

¹ Статистика Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : офіц. веб-сайт Європ. суду з прав людини. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Reports+and+Statistics/Statistics/Statistical+information+by+year>. – Заголовок з екрана; Україна виплатила 147 мільйонів за порушення прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig4357.htm>. – Заголовок з екрана.

² Цивільний процесуальний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

³ Относительно совершенствования внутренних средств правовой защиты [Електронний ресурс] : Рекомендация Ком. министров Совета Европы Rec (2004) 6 от 12.05.2004 г. – Режим доступа: http://sutyajnik.ru/rus/echr/recomm/rec2004_6_rus.htm. – Загл. с экрана.

люції Комітету міністрів Ради Європи № 2004 (3) від 12 травня 2004 р.¹ і практиці Суду. Комітет міністрів ухвалив, що Суд має відзначати у своїх «пілотних» постановках (наскільки це можливо) у разі так званих порушень, що повторюються, «наявність структурної проблеми і джерело цієї проблеми». Це було зроблено з кількох причин. По-перше, держави-відповідачі зобов'язані вживати індивідуальних і загальних заходів з усунення наслідків порушень, що констатуються Судом. Однак в разі, якщо вимагаються серйозні зміни в національному законодавстві, держави все частіше зволікали з прийняттям рішень. По-друге, катастрофічне зростання нерозглянутих Судом скарг пов'язане передусім із тим, що більшість скарг повторюються за змістом. По-третє, Протокол № 14 до Конвенції припускає спрощений порядок розгляду скарг, по яких Суд виніс так звану «пілотну» постанову. Таким чином, Комітет міністрів фактично надав Суду частину повноважень вимагати від держав-порушників вжиття заходів загального характеру². Принциповим є те, що «пілотні» рішення Суду не лише вимагають від держави-відповідача вжиття заходів із виправлення ситуації, що спричинила порушення, а й спонукають її самотужки вирішувати такі справи. У першому «пілотному рішенні», винесеному в 2004 р. проти Польщі, було підкреслено, що «в разі констатації Європейським судом з прав людини проблеми структурного характеру від держави вимагається прийняття заходів загального характеру на національному рівні задля виконання відповідної постанови, заходів, які мають враховувати інтереси багатьох зацікавлених осіб»³.

На сьогодні проти України Євросудом ухвалено кілька «пілотних» рішень. Так, у рішенні по справі «Ю. М. Іванов до України»

¹ Щодо рішень, які розкривають системну проблему, що лежить в основі порушення [Електронний ресурс] : Резолюція Ком. міністрів Ради Європи Res (2004) 3 від 12.05.2004 р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO1185.html. – Заголовок з екрана.

² Де Сальвіа М. Исполнение постановлений Европейского Суда по правам человека. Юридическая природа обязательств государств и европейский контроль за положениями национального законодательства / М. Де Сальвіа // Права человека. Практика Европ. Суда по правам человека. – 2006. – № 1. – С. 34–40.

³ Ковлер А. Новые тенденции в практике Европейского Суда по правам человека: «пилотные постановления» о «структурных проблемах» [Электронный ресурс] / А. Ковлер. – Режим доступа: <http://www.espch.ru/content/view/145/34/>. – Загл. с экрана.

від 15 жовтня 2009 р. Євросуд констатував наявність структурних проблем у виконанні судових рішень і рекомендував Україні вжити заходів з удосконалення законодавства у цій сфері¹. Згідно із практикою Євросуду за справами, аналогічними за змістом указаній справі, Україна зобов'язується виплатити позивачеві з Держбюджету вихідний борг (як правило, з урахуванням інфляційного індексу), а також відшкодувати моральну шкоду в розмірі 3 тис. євро для тих, хто чекав виконання судового рішення у своїй справі понад три роки, або 1,5 тис. євро – тим, хто чекав менше. Примітно, що в більшості випадків цей штраф у рази перевищує вихідну заборгованість державних структур українським позивачам. Зокрема, згаданий вище Ю. М. Іванов скаржився на невикплату йому 1,5 тис. грн при звільненні з військової служби, а в результаті отримав від держави в 30 разів більше: 174 євро на погашення початкового боргу та інфляції, 2,5 тис. євро моральної компенсації і 1,7 тис. євро для компенсації судових витрат². У січні 2013 р. Євросуд оприлюднив 206 рішень по «клонових справах», ухвалених на підставі «пілотного» рішення «Ю. М. Іванов до України», які стосуються тривалого невиконання рішень національних судів. Усі позивачі по цих справах скаржилися на невикплату з українського Держбюджету грошей за позовами, в яких держорган або держпідприємство вже програло суди всіх інстанцій всередині країни. Сума компенсацій, присуджена Євросудом, склала понад 1,1 млн євро, що є рекордною для України сумою³.

Інше «пілотне» рішення Євросудом було винесене у справі «Харченко проти України». У цій справі було констатовано порушення статей 5 і 6 Конвенції, а саме визнано незаконність тривалого тримання заявника під вартою і порушення права особи на справедливий та вчасний судовий розгляд її заяви про звільнення.

¹ Справа Юрій Миколайович Іванов проти України [Електронний ресурс] : рішення Євросуду з прав людини від 15 жовт. 2009 р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO6322.html. – Заголовок з екрана.

² Сьогодні Євросуд оприлюднить 211 рішень у справах проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/547439-sogodni-evrosud-oprilyudnit-211-rishen-u-spravah-proti-ukrajini.html>. – Заголовок з екрана.

³ Україна програла 11 мільйонів за день [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig3786.htm>. – Заголовок з екрана.

В указаному вище рішенні Суд зазначив, що порушення в Україні цих положень Конвенції є численними, що свідчить про існування в Україні системної проблеми¹. У 2012 р. Парламентом був ухвалений новий КПК України, який покликаний вирішити проблему безпідставних арештів та зменшити практику тримання осіб під вартою до винесення остаточного судового рішення по справі.

Підсумовуючи викладене, міжнародні стандарти організації та функціонування органів кримінальної юстиції можна визначити як сукупність міжнародно-правових актів, які містять положення щодо цих питань. Джерела закріплення міжнародних стандартів можна класифікувати за двома критеріями: 1) за ступенем обов'язковості – імперативні (норми міжнародних договорів, рішення Європейського суду з прав людини) та диспозитивні, тобто рекомендаційні (акти органів міжнародних організацій – резолюції Генеральної Асамблеї ООН, рекомендації Комітету міністрів Ради Європи); 2) за ступенем поширеності: універсальні, такі, що прийняті на рівні всього міжнародного співтовариства, та регіональні, розробка яких має місце в рамках певної географічно близької сукупності країн.

Стаття посвячена изучению международно-правовых актов, регламентирующих стандарты функционирования органов уголовной юстиции.

This article is devoted to the study of international legal documents that regulate standards of organization and functioning of the criminal justice system.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 8 від 26 червня 2013 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук О. Ю. Шостко.

¹ Харченко проти України [Електронний ресурс] : рішення Європ. суду з прав людини від 10.02.2011 р. – Режим доступу: <http://www.yuricom.com/ua/harchenko-protu-ukrainu>. – Заголовок з екрана.